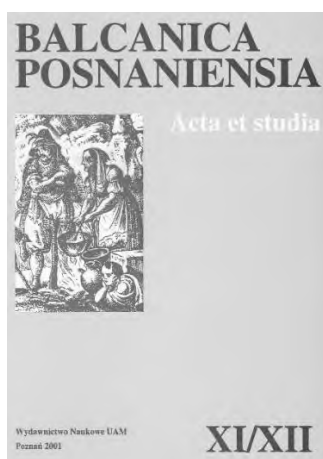

Kaczmarek Urszula, *Polityka narodowościowa państwa węgierskiego a polonia węgierska, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2001, t. 11–12, s. 297–304.*

<https://doi.org/10.14746/bp.2001.11-12.31>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/52636>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIWERSYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

POLITYKA NARODOWOŚCIOWA PAŃSTWA WĘGERSKIEGO A POLONIA WĘGERSKA

URSZULA KACZMAREK

ABSTRACT. Kaczmarek Urszula, *Polityka narodowościowa państwa Węgierskiego a Polonia węgierska* (Ethnic policies of the Hungarian state and Hungarian Polonia). Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XI/XII, Poznań 2001. Adam Mickiewicz University Press, pp. 297-304. ISBN 83-232-1078-0, ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

Urszula Kaczmarek, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Kulturoznawstwa (Institute of Cultural Studies, Adam Mickiewicz University), ul. Szamarzewskiego 89, 60-569 Poznań, Polska–Poland.

Nowa sytuacja, w której znalazły się po roku 1989 państwa Europy Środkowej i Wschodniej, a także nasilające się procesy demokratyzacji, wszystko to spowodowało konieczność uregulowania wielu ważnych problemów, wśród których na czoło wysunęła się kwestia wzajemnych stosunków większości z mniejszościami narodowymi, etnicznymi i religijnymi. Konieczne było to również z innych powodów¹: dotychczasowe działania w tej kwestii w zasadzie skupiły się na prawach jednostek oraz zapobieganiu dyskryminacji grup etnicznych, religijnych, językowych, kulturowych – „Normy i zasady były pojmowane jako prawa jednostek do mniejszości, a nie jako prawa zbiorowe grup mniejszościowych”². Takie podejście do sprawy okazało się wysoce niewystarczające. Tak więc ostatnio skupiono się przede wszystkim na prawach grupowych. Zaistniała dezintegracja powojennego porządku, hasła jednoczącej się Europy. Wszystko to w nowym świetle postawiło problem m.in. dążenia do samookreślenia, aspiracje do podkreślania etnicznej tożsamości, rozwijający się regionalizm, wreszcie odradzanie się nacjonalizmów. Wobec daleko posuniętych zmian na politycznej mapie Europy niektóre z niedawnych mniejszości stały się większościami: „W świetle tej wysoce płynnej sytuacji trudno rozróżnić mniejszości narodowe od narodów uprawnionych do samookreślenia”³.

¹ S. Kux, *Międzynarodowe podejścia do problemu mniejszości narodowych*, „Sprawy Międzynarodowe”, XLV, 1992, 7-12.

² Tamże, s. 7.

³ Tamże, s. 8.

Kolejnym powodem pilnego zajęcia się sytuacją mniejszości jest fakt, iż zagadnienia te mają również wymiar konfliktowy: „... istnieje nieograniczona liczba konfliktów, które pojawiły się, ponieważ dążenia grup mniejszościowych w taki lub inny sposób nie zostały zaspokojone. Najpilniejszym zadaniem jest rozwiązanie konfliktów etnicznych, które wymykają się spod kontroli oraz zapobieganie rozprzestrzenianiu się nowych”⁴. Istnieją również różne możliwości podejść do tych kwestii. Interesującą propozycją wydaje się poniższa „piramida podejść międzynarodowych” do kwestii problemów mniejszości⁵:

Chciałabym zatrzymać się przy rozwiązaniach, które znalazły się na dole piramidy, a więc podejściu narodowym. Tu właśnie w ostatnich latach nastąpiły najważniejsze zmiany w interesującym nas okresie. Szczególnie ciekawa jest w tym względzie propozycja państwa węgierskiego. Chciałabym ją przedstawić w odniesieniu do polskiej grupy narodowej.

1. POLACY NA ZIEMIACH WĘGERSKICH

Polacy często mieli kontakty – i to od najdawniejszych czasów – z krainą węgierską. Wynikały one w dawnych wiekach z bliskiego sąsiedztwa z dawnym wielonarodowościowym państwem węgierskim, a także z licznych podróży, udziałów w kampaniach wojennych, pobytów na dworach itp. Obok tego występował proces stałego i gromadnego osiedlania się ludności polskiej w granicach dawnych Wę-

⁴ Tamże, s. 8.

⁵ Tamże, s. 17.

gier. Przyczyny wychodźstwa były różne, chociaż na czoło wysuwa się fakt korzystnych warunków, jakie proponowano przy prowadzonych akcjach kolonizacyjnych. Powstawały całe osady polskie na Węgrzech. Jedna z takich osad z XVIII w. przetrwała do czasów obecnych. Potomkowie wsi Emöd – Istvanmájor, bo tak dzisiaj nazywa się ta wieś, w latach 1717-1742 zamieszkiwali Derenk, a dopiero potem zostali przesiedleni do innych wsi, m.in. do wspomnianej Istvanmájor, Ládbesenyőtanyi, Sajószentpetér, Budoskút, Tiszapalkonya, Mözenyarad, Kelemier i inne. Powstawały osady robotników leśnych (na wschód od Dunaju), skupiska górników, pracowników kopalni i kamieniołomów.

Kolejny napływ Polaków nastąpił w latach 1848-1849, a związany był z tworzeniem Legionu Polskiego. Wielu, po rozwiązaniu formacji, pozostało. Druga połowa XIX w. to fala emigracji zarobkowej. Polacy trafiali do kopalń, cegielni, młynów, kamieniołomów. Największe skupiska powstają wówczas w zagłębiu górniczo-hutniczym Salgótarján, Rudabánya, Bánhida; w rejonach kopalń i fabryk w Tokod, Dorog, Tata, Tatabánya i wreszcie w Budapeszcie. Przeważał element robotniczy, brakowało zwartej elity intelektualnej. Sporą grupę stanowili polscy Żydzi, którzy nie angażowali się na zewnątrz w tzw. duchu polskości.

Do II wojny światowej w Budapeszcie mieszkało ok. 5000 Polaków (w 1900 r. na terenie całych Węgier 149 527, a w Budapeszcie 7 411), w zagłębiu Tatabánya ok. 2 000. Do grupy tej w okresie II wojny światowej przybyły duże grupy uchodźców wojennych, cywilnych i wojskowych. Obecnie obraz Polonii węgierskiej można nakreślić w sposób następujący:

1) emigracja „stara” składająca się: a) z dawnej emigracji zarobkowej, b) z emigracji okresu II wojny światowej,

2) emigracja powojenna z przewagą małżeństw mieszanych.

„W obliczu przyjętej w 1993 roku ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych – czytamy w organie Polonii węgierskiej „Głosie Polonii” 1995, nr 40 – kompetentny urząd przy parlamencie obliczył liczebność naszej Polonii na 10-15 tysięcy osób. Stanowimy zatem szóstą co do wielkości grupę narodowościową na Węgrzech.”

2. DZIEJE USTAWY

Próby uregulowania zagadnienia grup mniejszościowych na Węgrzech mają swoją tradycję historyczną. I tak, w dniu 28 lipca 1849 roku Zgromadzenie Narodowe przyjęło pierwszą ustawę mniejszościową. Należy zaznaczyć, iż był to pierwszy tego typu akt mający na celu ochronę praw mniejszości narodowych na terenie Europy. Upadek powstania Wiosny Ludów uniemożliwił wprowadzenie jej w życie.

W 1868 r. zaproponowano kolejną regulację prawną (ustawa nr XLIV). Po raz pierwszy w Europie Środkowej prawa mniejszości zostały zebrane w odrębnym, samodzielnym akcie prawnym. Skupienie się przede wszystkim na prawach jednostki nie doprowadziło do rozwiązywania konfliktów narodowo-etnicznych.

„Warunki żyjących w granicach państwa węgierskiego mniejszości zmieniały się na Węgrzech powoli, przez dziesięciolecia. Ich poprawa nie dokonywała się samoistnie, lecz była odbiciem pragnień narodu węgierskiego ulżenia losowi swych rodaków, oddzielonych od ojczyzny ustanowioną w 1920 r. w Trianon granicą. Rodaków, którzy po II wojnie światowej świadomie wymazywani byli z pamięci przez ówczesne władze węgierskie i asymilowani przez sąsiednie narody „większościowe” w imię internacjonalistycznej jedności komunistycznego świata”⁶.

W dobie transformacji systemowej na Węgrzech powstało wiele projektów ustawy. Były one opracowywane przez Sekretariat ds. Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Ministerstwo Sprawiedliwości, Węgierski Okrągły Stół Mniejszości Narodowych i Etnicznych⁷ oraz przez Urząd ds. Mniejszości Narodowych i Etnicznych. Od czerwca do września 1991 roku trwały prace związane z korelacją zgłoszonych propozycji. Dyskusje plenarne zostały podjęte na początku czerwca 1992 roku, kiedy projekt ustawy przedłożono w parlamencie. Trwały one do września 1992 r. Komisja Parlamentu ds. Praw Człowieka, Mniejszości i Religii powołała grupę ekspertów, składającą się z przedstawicieli sześciu partii parlamentarnych, Urzędu ds. Mniejszości Narodowych i Etnicznych oraz ekspertów Okrągłego Stołu. Ich prace trwały do grudnia 1992 r. W pozytywnej opinii Rady Europy szczególne zainteresowanie budzi zaproponowana forma samorządu, która „stanowi rzadkość także w skali europejskiej. Za novum ustawy należy uznać: normatywną definicję mniejszości, zasadę swobodnego samookreślenia, uregulowanie praw grupowych oraz autonomię kulturalną bazującą na zasadzie personalnej.”⁸

3. CHARAKTERYSTYKA USTAWY⁹

Ustawa, nawiązując do międzynarodowych doświadczeń i tradycji historycznych, respektuje zasadę Konstytucji, że „Mniejszości narodowe i etniczne zamieszkujące Republikę Węgierską są uczestnikami władzy narodu: są czynnikami państwowotwórczymi” (s. 3). Składa się z dziewięciu rozdziałów (regulacje zasadnicze, indywidualne i zbiorowe, prawa mniejszości, samorząd, rzecznik lokalny, samorząd kulturalny i oświatowy, używanie języka, dofinansowywanie mniejszości, gospodarka, majątek samorządów, regulacje prawne dot. wyboru przedstawicieli do samorządów lokalnych).

Celem jej jest: „stworzenie warunków, które umożliwiają powstrzymanie procesu asymilacji mniejszości i umocnienie ich świadomości” (s. 3), a przede wszystkim „zapewnienie takich samych praw osobom należącym do mniejszości.”

⁶ K. Sutarski, *Wybory samorządowe polskiej mniejszości narodowej na Węgrzech*, „Głos Polonii”, XXV, 1995, 40, s. 1.

⁷ Węgierski Okrągły Stół Mniejszości Narodowych i Etnicznych działał jako forum konsultatywne organizacji mniejszościowych na Węgrzech.

⁸ Wprowadzenie do ustawy o mniejszościach, [w:] „Kisebbségi Értésítő” – Biuletyn Informacyjny Mniejszości Narodowych i Etnicznych Żyjących na Terytorium Węgier, Budapeszt 1994, nr 1, s. 2.

⁹ Ustawa nr LXXVII z roku 1993 o prawach mniejszości narodowych i etnicznych, tamże.

Jedną z głównych zasad jest „aktywna ochrona mniejszości wspomagająca ochronę świadomości narodowej, zapewniająca swobodny wybór przynależności, łącznie z prawem do podwójnej lub wielokrotnej zmiany przynależności etnicznej” (s. 3).

Ustawa uznaje za grupy narodowościowe: bułgarską, cygańską, chorwacką, polską, niemiecką, ormiańską, rumuńską, ruską, serbską, słowacką, słoweńską i ukraińską. Dotyczy „wyłącznie osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych zamieszkałych na Węgrzech i posiadających obywatelstwo węgierskie z wykluczeniem tzw. „nowych” mniejszości [...] Ustawa nie różnicuje pod względem prawnym mniejszości narodowej i etnicznej” (s. 4).

3.1. STANDARDY EUROPEJSKIE

Standardy europejskie dotyczą w szczególności trzech zasadniczych kwestii:

- a) zagwarantowania zgodności praw członków mniejszości z prawem międzynarodowym – „zgodnie z zasadami Aktu Końcowego z Helsinek [ma stworzyć] niezbędne podstawy instytucjonalne do podtrzymania bytu mniejszości, łącznie z utrzymaniem żywych kontaktów z państwami i narodami macierzystymi [...]” i dalej „Zgromadzenie Narodowe w imię realizacji tych celów i dla zebrania praw dotyczących osób i grup należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz realizacji tych praw i regulacji sposobów ich wykonywania – bierze pod uwagę postanowienia prawa międzynarodowego, Statut ONZ, Powszechną Deklarację Praw Człowieka, dokumenty Międzynarodowego Porozumienia o Prawach Cywilnych i Politycznych, Europejską Konwencję Praw Człowieka i zasady ustalone w Konstytucji Republiki Węgierskiej [...]” czytamy we wprowadzeniu do Ustawy nr LXXVII z 1993 roku o prawach mniejszości narodowych i etnicznych;
- b) zagwarantowania lojalności obywatelskiej członków mniejszości w stosunku do państwa, w którym zamieszkują i którego są obywatelami;
- c) sformułowania definicji – opisu mniejszości narodowej – w przypadku Ustawy węgierskiej „mniejszość narodową i etniczną (dalej: mniejszość) stanowi każda zamieszkująca terytorium Republiki Węgierskiej od przynajmniej 100 lat grupa narodowa, która wśród mieszkańców państwa znajduje się w liczebnej mniejszości, jej członkami są obywatele Węgier, a od pozostałych mieszkańców różni ją jedynie język, kultura i tradycja, a jednocześnie ma świadomość wspólnoty, jest ukierunkowana na wyrażanie i ochronę historycznie powstałych wspólnot.” (rozdz. I § 3).

4. PODSTAWOWE GRUPY PROBLEMÓW

Postanowienia określające prawa członków mniejszości zostały wyartykułowane w rozdz. I „Postanowienia zasadnicze”, gdzie zostały sformułowane prawa podstawowe wobec całej grupy, w rozdz. II „Indywidualne prawa mniejszości” oraz w rozdz. III „Prawa zbiorowe mniejszości”. Generalnie należy stwierdzić, iż uznano

kulturę mniejszości za część kultury węgierskiej, pełne prawo do świadomości narodowej lub etnicznej oraz związane z tym prawa do utrzymywania, pielęgnowania świadomości i tożsamości etniczno-kulturowej.

Szczególną formą samorządności i autonomii grup mniejszościowych jest samorząd – traktuje o tym rozdz. IV „Samorzady mniejszości”, V „Lokalny rzecznik mniejszości”, rozdz. VI „Samorząd kulturalno-oświatowy mniejszości”, VIII „Dofinansowywanie mniejszości, gospodarka, majątek samorządów mniejszości.

„W Republice Węgierskiej każdy w każdej chwili i miejscu może swobodnie używać swojego języka ojczystego” – czytamy w oddzielnym rozdz. VII „Używanie języka” dotyczącym tytułu kwestii związanych z używaniem, kulturowaniem itp. języka narodowego przez grupy mniejszościowe.

Mniejszości narodowe otrzymały ogromne uprawnienia do samodzielnej działalności – jest to możliwość tworzenia własnego samorządu ogólnokrajowego oraz samorządów miejscowych (terenowych), jako organów posiadających osobowość prawną i cechy prawnej i materialnej autonomii.

5. SAMORZĄD POLSKIEJ GRUPY NARODOWEJ

W końcu 1994 roku, w ramach ogólnokrajowych wyborów samorządowych (11 grudnia), odbyły się pierwsze wybory do samorządów mniejszościowych. Polacy głosowali w Emőd (Istvánmájor), utworzyli 9-osobowy samorząd stołeczny w Budapeszcie oraz wybrali elektorów w siedmiu innych miejscowościach: Edelény, Esztergom, Győr, Oroszlány, Székesfehérvár, Tata oraz Tatabánya (wszędzie po jednej osobie). Elektorzy ci oraz członkowie samorządów miejscowych z Emőd i Budapesztu dokonali wyboru ogólnokrajowego samorządu mniejszości polskiej. Stało się to 4 marca 1995 r. w Budapeszcie. Na liście wyborczej nie znalazło się wielu ze znanych działaczy polonijnych, bowiem nie posiadali obywatelstwa węgierskiego.

Członkowie Krajowego Samorządu Polskiej Mniejszości Narodowej na Węgrzech: Garai Attila, Biróné Hasznos Hanna, Bubenkó Csaba, Broś Stanisław, Erdei Ibolya, Fürst Tamás, Herczeg István, Kerekes Violetta, Magyar József, dr Orbán Zoltán, Pál Károly, Safarcsik Tibor, dr Sutarski Konrad.

Posiadanie takiego własnego przedstawicielstwa to możliwość stawiania wymagań, artykułowania potrzeb, wreszcie egzekwowania praw. W celu usprawnienia działalności samorządowej polskiej grupy, w listopadzie 1995 roku odbyły się wybory uzupełniające i powstały dalsze, tym razem lokalne samorzady: w Budapeszcie w IV, XI i XIV dzielnicy, w Tatabánya i Esztergom. Wyborcami byli wszyscy Polacy, nawet ci, którzy do tej pory nie posiadali obywatelstwa węgierskiego.

Do tej pory podstawową formą organizowania się były stowarzyszenia. To one prowadziły działalność kulturalno-oświatową mającą na celu podtrzymywanie świadomości narodowej, naukę języka polskiego itp. Wydaje się, że w nowej sytuacji nie mogą one przestać działać, ale należy się zastanowić nad większą koordynacją ich poczynań, wspólnym wykorzystywaniem posiadanej bazy, środków itp.

Aktualny przewodniczący Ogólnokrajowego Samorządu Mniejszości Polskiej – dr inż. Konrad Sutarski w jednym ze swoich wystąpień podkreślał „konieczność współdziałania Samorządu ze stowarzyszeniami jako naturalnym swoim zapleczem. Zresztą [...] w pierwszym roku swojego istnienia Samorzady – Ogólnokrajowy i Stołeczny – wsparły wyraźnie obydwie nasze stowarzyszenia, zarówno od strony programowej, jak i finansowo. To samo dotyczyło i Parafii Polskiej.”¹⁰

„Głos Polonii”, kwartalnik Polskiego Stowarzyszenia im. Józefa Bema na Węgrzech, na bieżąco informuje o pracach samorządów. Zaproponowano również interesujący cykl „Portrety członków Krajowego Samorządu Mniejszości Polskiej na Węgrzech” – każdy z nich może dokładnie powiedzieć co chce zdziałać, pracując w samorządzie. I tak np. Tamás Fürst z Székesfehérvár pragnie, „by nikt spośród tej społeczności nie czuł się obywatelem «drugiej kategorii», by wszyscy mogli swobodnie mówić po polsku, organizować szkoły, własne imprezy kulturalne, by wszędzie tam gdzie mieszkają mieli dobre kontakty z lokalnymi samorządami węgierskimi.”¹¹ A József Magyar z Győr poszukuje ludzi polskiego pochodzenia, żyjących w trudnych warunkach – „będziemy się starali w samorządzie lokalnym załatwić tymczasowe zapomogi dla Polaków żyjących w wyjątkowo trudnych warunkach.”¹²

Jak widać, plany i zamierzenia są spore. Zobaczymy, jak w życiu codziennym będzie przejawiała się realizacja bardzo nowoczesnej nowej ustawy węgierskiej dotyczącej mniejszości narodowych.

ETHNIC POLICIES OF THE HUNGARIAN STATE AND HUNGARIAN POLONIA

Summary

A new situation of the countries of Central and Eastern Europe after 1989 forced the intensification of democratic processes in them. Amongst the issues that became a priority was that of mutual relations of the majority with national (ethnic) minorities: ethnic and religious ones. Disintegration of the hitherto order with the slogans of mutual, uniting Europe, all this set in a new light, among other things, the problem of endeavours to self-definition, aspiration to emphasise ethnic identity, the renaissance (rebirth) of regionalisms, and finally, to the rebirth of nationalisms.

Hungarians who has had a considerable experience in the field of legislative actions concerning national minorities proclaimed as early as in 1993 nr LXXVII bill on the laws of national and ethnic minorities. This bill also concerns Poles who live in Hungary and who have been recognized as one of the thirteen national groups. A peculiar novelty in this document is the proposed form of self-government (local government).

At the end of 1994, within the all-Hungarian (nationwide) self-government (local government) elections, there were also the first elections to the minority self-governments (local governments). Poles voted in Emőd-Istvánmájor, formed a nine-person capital (metropolitan) self-government (local

¹⁰ K. Sutarski, *O samorządach. Z okazji Forum Polonijnego w Székesfehérvár*, „Głos Polonii”, R. XXVI, 1995, 43, s. 11.

¹¹ Tamże, s. 18.

¹² Tamże.

government) in Budapest and elected electors in seven other places: Edelényò Györ, Oroszlány, Székesfehévár, Tata and Tatabánya. It was they and the members of the local self-governments (local governments from places like) Emöd and Budapest who performed election to the All-Country (All-Hungarian) Self-Government (Local Government) of Polish Minority. Payment of the church tithe by Serbians as a source of social conflicts in the mediaeval Hungary.